SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Első füzet. **1869.** Január hó.

A bujdosók támadása 1672-ben*).

I.

Midőn 1670-ben a bécsi kormány Zrínyi Péter és Rákóczi Ferencz felkelését elnyomta: azt hitte, hogy a magyar alkotmánynak véget vethet. E csalódás, még egyszer ismétlődvén I. Leopold kormánya alatt, okozója lett ama borzasztó polgárháborúnak, mely némi szünettel 40 évig, a szathmári békekötésig tartott. A magyar nemzet sohasem fejtett ki annyi erőt, mint történetének e legsötétebb korszakában, és ha annyi ildomot tanúsít a szerencsében, mint szívós kitartást a szerencsétlenségben: e harczok a legszebb virágzásnak, és nem a kimerültség és tespedésnek korszakát inaugurálták volna. Az első rohamos támadás a német önkényre mindjárt 1672-ben történt, és ennek lefolyását akarom röviden — a mennyire hiányos adataink engedik — vázolni. Kezdetét meglepő siker koronázta, de bukása szintoly hirtelen volt. Vallásos fanatizmus e mozgalomnak sötét színt kölcsönzött, melyet azonban a vezéreknek bölcs türelme enyhített. Felmerültek mindazon erények, melyeknél fogva a magyar a győzedelmet megérdemlette, mindazon hibák, me-

*) Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvártt 1868. sept. 21-kén tartott nagygyülésén.

lyeknél fogva azt ki nem vívhatta, s a történelem hadsereget látott, mely csatára indúlt és győzni remélt fővezér nélkül; a lipótkorbeli magyarság mindenre kész volt a szabadságért, csak rendre nem *).

1670. nyarán csapat csapat után jött a német hadakból Magyarországra, és elfoglalt minden földet az erdélyi határokig. Az idegen hadakkal jött királyi biztosok eleve egyeseket, majd mindig többet fogdostak el, és vetettek börtönre a hazafiak közül. Sokat nyakon kötöttek és tömlöczbe vittek, kinek keblében volt a királyi kegyelmet biztosító hitlevél**). A ki csak némileg részt vett a lefolyt évek mozgalmaiban, ha még tehette, félrevonúlt várába, falujába, vagy Erdélybe menekült.

Míg Zrínyi, Nádasdy, Frangepán felett német bíróság látott ítéletet: a kisebb foglyok végett 1671 elején Pozsonyban judicium delegatum ült össze, melynek tagjai magyarok voltak, Rotthal János grófnak elnöklete alatt; közvádlókép pedig a királyi ügyek igazgatója, Majláth Miklós működött, a korona többi ügyészeivel.

A judicium delegatum 1671. junius közepéig Wesselényi Ferencz, Csáky Ferencz, Tököly István, Vitnyédy István, Dobay

---

*) E felkelés történetét egészen csak Bethlen János írta meg röviden, de jól. Nyomán indúltak történetíróink, kik közül Szalay és Horváth leírásai kitűnők, míg Korponay (Abaúj Monograph. I. füz. 43. l.) példátlanúl összekuszálja az eseményeket. Számos egykorú író, okmány, egyes epizódokat világosít fel, vagy egészít ki. Igen sok részletet találtam a budai kamarai levéltárban őrzött tanúvallomásokban, melyeket királyi parancsra a káptalanok kivettek, s ezek képezik legfőbb kútforrásaimat. A legterjedelmesebbek a Neoregestrata acták 1431 fasc. 2. Num. és 1462 fasc. 38. N. levéltári jegyei alatt fordúlnak elő, az elsőben 45, a másikban 24 tanúnak vallomása foglaltatván. A tanúk közt minden rendű, rangú férfiakat, sőt még nőket is találunk, és legtöbb fényt Eperjes bevételére, a mozgalom egyes részeseire, és a katholikusok üldözésére vetnek. A mozgalomnak vallásos jellegét Horváth Mihály is kiemeli, Magy. Tört. IV. kötet 87. l.

**) Rhédey memorialeja Rozsnyay D. művei után, Tört. Emlékek VIII. 429. l.

Gábor örökösein kivül 233 vádlottat idézett maga elé. Egy-kettőt meg nem találtak. Hatvanhatot felmentettek. Néhánynak ügye függőben maradt: a többire nézve az ítélet fej- és jószágvesztésre szólt*). Az utóbbiak közül kilenczvenegyen mint meg nem jelenő makacsok marasztaltattak el.

A makacsok majdnem mind Erdélyben leltek menhelyet. Többnyire felvidékiek és tiszahátiak — a 13 vármegyéből valók — voltak. Legtöbben megyéjükben a tekintélyek közé tartoztak. Sokan Bécsben, Pozsonyban, különféle partialis gyülé-seken követséget viseltek, s mindnyájan a felkelésben kisebb nagyobb részt vettek. Voltak mágnások, főurak: gr. Balassa Imre, b. Petróczy István, Bocskay István, zempléni főispán. Voltak, s legtöbben, köznemesek, mint: Szepessy Pál, Szuhay Mátyás, Ispán Ferencz, Monoky István Abaújból; Gyulaffy László, Uray Mihály, Kende Gábor, Ferencz és Márton, Mikolay Boldizsár Szathmárból; Farkas Fábián, putnoki, Torma Mihály ecsedi kapitányok; Forgács Miklós, Balkó Pál, Apáczay Tamás, Dayka István, Keczer Menyhért, Jánoky Ferencz, Papp Dániel és Izráel, Zákány András, Nemessányi Bálint, Vitnyédy jóbarátja, és többen. A városi elemet — bár nemes volt — Radics-Horváth András, hajdani kassai jegyző, az egyházi rendet pedig Fogarassy István praedicator képviselte. Az elítéltek közé tartozott még Kemény János fejedelem özvegye, a Gyöngyössy által megénekelt Lónyay Anna, fiával, Vesselényi Pállal; kinek atyja, István, Annának első férje, Ferencz nádornak testvéröcsese volt **).

---

*) Előttem fekszik a kir. ügyigazgató jegyzéke a letárgyalt perekről 1671. jún 18-ikáig. Leopold a makacsokén kivül csak Fügedi Nagy András, Baloghy Gáspár, Fáy László, Csernel György, Szobonya István, Lessenyei Nagy Mihály, Bónis Ferencz és Drabicz Miklós halálos ítéleteit erősíté meg, s ezek közül is csak Bónis és Drabicz végeztettek ki: „sententionatus et expeditus," mint a fiscus szörnyű laconismussal a perjegyzékbe írta. Kam. levélt.

**) Az olvasó tájékozására ide írom a fennebb nem említett proscribáltak neveit: Csató Albert, Usz Sándor, Kálmán, Beleznay, Becskeházy, Pinczés András, Hedry, Újváry Boldizsár, Baranyay, Szilágyi Gáspár, Gomboss, Királyi Imre, Darvay, Szinnyei, Sándorházy Ferencz, Monay Gáspár, Kemessey, Kádas, Kökényesdy György, Ujhelyi, Bagoly, Dedey, Décsey, Pinkóczy, Sulyok, Horváth, Fejes, Eperjessy, Bartako-

Rangra köztük első Balassa Imre volt. Azonban a garázda, kiállhatatlan férfival még a számüzetés kenyerén sem tudtak társai megférni. Ugy gyülölték, mint akkor, midőn még a divényi várból üzte rablókalandjait, sőt szinte kivül állott a bujdosók körén, mert gyanú volt rá, hogy a németek által meg van vesztegetve. A közbizalom leginkább a harczedzett Petróczyra fordult, kinek sokan mint vezérüknek hüséget is esküdtek. Petróczy gr. Tököly Istvánnak nővérét birta feleségül. A Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvésben kevés részt vett, legfeljebb tudomással birt a készülő dolgokról, Tökölyvel és a lutheránusokkal inkább Nádasdyhoz, a mérsékeltebb vagy legalább óvatosabb párthoz hajolván. Ámbár buzgó lutheránus és Vitnyédynek egyik pártfogója, nyugton maradt, midőn Rákóczi Ferencz fegyvert fogott. Nem mozdult, midőn sógorát Árvában a németek ostromolták, annak javait elkobozták, és leányait saját 8 éves leánykájával elfogták: de midőn 1671. april, 17-re Pozsonyba a judicium delegatum elé idézték, betegséggel menté magát és Erdélybe menekült*). Leginkább az a körülmény terhelte, hogy Vitnyédy, midőn 1666-ban Leopoldnak elfogatását tervelé, őt először Petróczyhoz Kaszavárra akarta vinni. Igy beszélte el maga Vitnyédy Lessenyei Nagy Ferencznek a dolgot, ki Hochernek ezt is felfedezte. Bécsben Vitnyédy merényletét, mely kész volt királygyilkosságig menni, a szörnyü magyar összeesküvés legszörnyübb kinövésének tarták. Gondolható volt, hogy Petróczy tudott a tervről, és azt nem ellenezte, ámbár egyenes bizonyítékot nem lehetett ellene felhozni. Mindazonáltal előre tudhatta a per kimenetelét, és nem ok nélkül maradt el Pozsonyból. Elmarasztalták. Az ítéletet vagyonára nézve végrehajták. Kaszavics János, Várady Jónás, Papp, Halápi, Fáncsikay, Bagossy, Balogh László, Rátkay, Melczer Lajos, Aszalay Mátyás, Bornemissza, Petrikovics, Bessenyey, Apagyi Mihály, Solnay, Jászay Miklós, Csernel Pál, Hanyi, Kádas, Almásy, Miskolczy, Désy Péter, Illyey Zsigmond, Komjáthy, Fráter, Korda, Trombitás, Szikszay, Úry, Gönczy, Antócs, Pataky, Biró István. Ezek közül tudtommal csak Kökényesdy György kapott kegyelmet 1672 előtt.

*) A szepesi káptalan jelentése megidéztetéséről a kamarai levéltárban.

vár, a vétkes merénylet tervelt színhelye, lerontatott, s a gazdag főúr fiaival földönfutóvá lett; lángolva a bosszútól, kész mindent elkövetni, hogy az ausztriai háznak igazságtalanságát a csatamezőn visszafizethesse*).

Petróczy mellett nagy tevékenységet fejtett ki Szepessy Pál, régi, de nem gazdag abaujmegyei családnak sarja, Wesselényi Ferencz nádornak és Széchy Máriának igen kedves embere. Az elsők közé tartozott, kik a nádorral összeesküdtek, főrészes volt a szövetségben, melyet Zrínyi a felvidéki protestánsokkal kötött. Tudta a bánnak legtöbb tervét, és sokat járt Egerben, Kara Ibrahim basánál, hogy általa a törököt a magyar ügynek megnyerje. Midőn 1670-ben Rákóczi fegyvert fogott, mint borsodi alispán Szuhayval Tokajt ostromolta, s a forradalmi sereg felbomlása után neki volt majdnem legtöbb oka a németek elől Erdélybe menekülni.

Bátor férfi volt, ki minden veszedelemben megállta helyét, de mégis leginkább a diplomatiára hajlott, s e téren ritkítá párját a bujdosók közt. Többoldalú tudományos képzettséggel bírt. Ismerte a nemzet történetét, és gyülölete fokozódott az ausztriai ház ellen, midőn a múltban is mindig csak azon jelenetekkel találkozott, melyeknek a jelenben borongó kedélyü szemtanúja és áldozata volt. Mint szegény ember, Teleki Mihály kenyerén tengődött Sorostélyon, és végkép elkeseríté az üldözés, melyet vallása, a protestantismus, a hazában szenvedett. Hajlandóvá lett — legalább ellenségei vádolák — mindazon üldözési fegyverekhez nyúlni a pápisták ellen, a melyeket kezükben annyira kárhoztatott **).

---

*) Petróczyra nézve v. ö. Bethlen János Historiáját, Horányiféle kiadás. I. k. 261 l. Fia Petrőczynak is írta magát, a mi magyarosabb hangzású: de az egykorú hivatalos okmányok, történetírók, mint Cserey, Bethlen, Babocsay, Klein mind csak ó-t használnak, egyedüli kivétel Cobbnak egy alább idézendő proclamatiója, mely azonban csak későbbkori másolatban maradván fenn, döntő fontossággal nem birhat.

**) V. ö. Szepessy Pál másolatait a nemz. múz. kéz. 411 quart. hung., melyekben különösen feljegyzé mindazon beszédeket, leveleket, melyeket az akkorában halálra ítélt magyarok mondottak, írtak. Egy labancz ének szerint: — közlé velem Thaly Kálmán „Kuruczvilági Énekek“ czímü sajtókész érdekes gyüjteményéből — „barát-vérrel

A bujdosók legnagyobb részt hason helyzetben lehettek Szepessyvel, mert csak némelyek, mint Wesselényi Pál, birtak Erdélyben jószágokat. Legfőbb vágyuk volt, mint számüzötteknek rendesen, hazatérni, s a németet elverni tüzhelyeikről. E vállalatban erdélyi segélyre számítottak; miután azonban jól tudták, hogy Erdély a porta engedelme nélkül nem mozdulhat, Petróczy és Szepessy 1671-ben Törökországba mentek, mint követei a „Magyarországból kibujdosott grófi, úri és főrendből álló, Erdélyben levő, és több velek egyetértő magyaroknak" oly szint adván ügyöknek, mintha azért bünhödnének, „mert a hatalmas szultán köntösébe kapaszkodtak" *).

A török birodalom élén Köprili Ahmed nagyvezér nem rosz szemmel nézte a magyarok viszálkodását a németekkel. Alkalmilag a porta jó hasznát vehette e zavaroknak: de már most nyujtani segélyt a bujdosóknak, s megszegni a vasvári békét, nem látszott tanácsosnak. Nem segité Wesselényit, Zrínyit Kandia miatt: nem segité a bujdosókat, mert a lengyel ügyek vették igénybe figyelmét. Jó szót adott a két követnek, de a tett csak az volt, hogy Apaffynak titkon megüzente, miszerint a bujdosókat, kiket a bécsi kormány mint szökevény zsiványokat kiadatni kért, és a porta nyilván kiadatni rendelt, a németeknek ki ne szolgáltassa, hanem a felséges szultán rendeletére készen tartsa.

Erdélyben senki sem gondolt kiadásukra. Sokan a főurak közül rokonságban voltak egyik másik bujdosóval; legtöbben bennük magyarokat és protestánsokat, vér- és hitrokonokat láttak, kiknek sorsa iránt mély rokonszenvvel viseltettek; de élénk emlékezetben volt még, mire jutott II. Rákóczi György, és az ország, mert a porta engedelme nélkül háborúba kapott, és Konstantinápolyból várták a jelszót cselekvésre. Csak Teleki Mihály, kővári kapitány, s a fejedelemasszony sógora, fogta

---

akarta megfestetni székét," és más ilynemü énekekben mindig különös gyülölettel említtetik. Nevezetes, hogy e kemény református, öse néhai b. Szepessy Ignácznak, a hires pécsi püspöknek, és b. Eötvös József cultusminiszter úrnak, kinek öreganyja — igen lelkes magyar asszony — egyenes ágban Pálunktól származott.

*) Rozsnyai Dávid müvei után, i. h. 431 és kk. ll.

nyiltan és határozottan a bujdosók pártját. A merész férfiúnak a fényes szerep forgott eszében, melyet hajdan Erdély fejedelmei, mint a magyarság védői játszottak, s a bujdosók lekenyerezték dicsvágyát, midőn neki siker esetére a kassai generalatust igérték *).

Ügyes ember volt, kinek csak Franeziaország hiányzott, hogy, ha nem Richelieu, legalább Mazarini lehessen. Fáradhatlanúl agitált a magyarok mellett a fejedelemnél, és nagy támogatást lelt a fejedelemasszony, Bornemissza Annában, ki terveiben, indokaiban nő volt, de kivitelükben férfi tudott lenni.

Apaffy Mihály, embernek elég jó, fejedelemnek rosz, I. Lipót magyar kiadásban, kezdetben szövetségben állott a magyar összeesküvőkkel, de visszavonult, midőn értésére esett, hogy Zrínyiék Rákóczit akarják Erdély trónjára ültetni. Csak midőn a német kormány lábbal kezdé tapodni a magyarok jogait, szólalt fel félénken és hatás nélkül. Őt hidegen hagyta a Bocskayak, Bethlenek, Rákócziak fényes szerepe: de benyomást tett rá nejének unszolása, bujjon ki már egyszer az asszonyok közül, és szerezzen családjának, jövendő második fiuknak Magyarországon jószágokat, mint tevé Rákóczi György, kit ugyancsak áld most unokája. Buzgó protestáns lelkét mélyen bántá az üldözés, melyet hitfeleinek Magyarországban szenvedni kellett, és érzé, hogy — a bujdosó papokkal szólva — „hivatalos tisztemunkálkodni, ne illettessék tovább a hazában szidalommal Izráel Istenének szent neve!“ Ha Teleki, Petrőczy vagy Szepessyvel társalgott, kész volt mindent megtenni a bujdosókért, azonban ismét mindent visszavont, ha cancellárját Bethlen Jánost, vagy a Bánffyakat — Dénest és Zsigmondot — hallotta beszélni **).

Az erdélyi békepártnak döntő súlyt kölcsönzött a porta, mely 1672 tavaszán minden támadást határozottan megtiltott.

*) Farkas Lukács, a kam. levélt. N. Reg. A. 1431 fasc. 2. N. Cserey nádorságot mond, mi valószínütlenebb.

**) Az erdélyi viszonyokra vonatkozó adatokat érdekesen állítá össze Szilágyi Sándor akad. székfoglalójában: „Bánffy Dénes kora és megöletése.“ Akad. Értesítő 1859 II. 137—220 ll.

Azonban Magyarhonban naponként oly dolgok történtek, melyek a bujdosókat nyugodni nem hagyák. Leopold már a mult évben kijelentette volt, hogy a felkelés folytán a nemzet jogait eljátszván, teljhatalommal fog uralkodni. Adót vetett nemesre, nem nemesre. Behozta az accisát borra, sörre, húsra, pálinkára; s a politikai elnyomással karöltve járt a vallási üldözés, melyben a katholikus főpapok némi kárpótlást találtak az elveszett szabadságért. Kőszeghtől a Hegyaljáig nagy buzgalommal foglalgatták a protestáns templomokat. Báthory Zsófia elfoglalta a pataki collegiumot, a reformátusok főiskoláját, és a tanárokat, tanulókat Debreczenbe, Erdélybe kergette. Szegedy Lénárt, egri püspök, a politikában derék magyar ember, és nem kedves az udvar szemében, bezáratta a lutheránusoknak eperjesi collegiumát, melyet 1667-ben nagy áldozatokkal alapítottak. Szepesben még csak Lőcsén, Zemplénben még csak Medgyaszón volt protestáns templom; Abaújban, Sárosban már egyet sem lehetett találni. Félő volt, legalább a protestánsok féltek, hogy nem sokára a spanyol inquisitionak véres üldözése és lobogó máglyái fognak következni. A kivert praedicatorok, mesterek, harangozók, tanulók többnyire Debreczenben kerestek menedéket, hol közel a magyar határhoz, Erdélynek, s főképen a váradi basának oltalma alatt, kinek Debreczen adót fizetett, biztosságban voltak a német elől, de a legnagyobb nyomorban tengődtek. Apaffynak alamizsnái nem sokat segítettek. Egy kenyéren, egy pénzen élve, „nem volt annyi gyolcsuk, hogy veritéküket vagy könyeiket arczukról letörölhették, vagy szennyesüket magukról leválthatták volna!“ *).

Ily körülmények közt a bujdosók keserűsége, szilaj honvágya nem csillapodott. Szükségesnek látszott, mielébb közbevágni, nehogy az ország végromlásra jusson. Senkisem kételkedett, hogy Magyarország többé nem várhat, mert ők nem várhattak. Naponként érkező hírek megerősíték szándékukat. XIV. Lajos Hollandiára tört, és több, mint valószinű volt, hogy a háborúba Németország, Lipót is bele fog vonatni. A felvidé-

*) Kovácsóczy, Árpádia, III. 112 l.; Toldy, Irodalmi Berek, 232 l., melyben Szönyi Nagy István elűzött tornai praedicator, használja az idézett patheticus szavakat.

ken itt-ott protestáns pórok fegyvert ragadtak vallásuk mellett, és Turalukán Bársony György püspököt, a zeloticus üldözőt, megrohanták, megsebesíték, bátyját Jánost pedig, a bujdosók elleni perben egyik vádló koronai ügyészt, agyonütötték. Némelyek még a lengyel háborúból is, mely miatt a porta őket nem segité, reményt merítettek, mert azt hitték, hogy a magyarhoni német hadak Lengyelországba fognak menni a török ellen, és különben is tudni vélték, hogy e csapatok zsoldban, élelemben szükölködve, hajlandók vezéreik ellen fellázadni.

A bujdosók közül igen sokan még mindig nem tudtak megbarátkozni azon gondolattal, hogy a török csakugyan nem fog segitséget nyujtani. Az oláh vajda révén igyekeztek a portára hatni, de tordai gyülésükön (júniusban) azon választ kapták, hogy a porta nem bánja, ha önerejükből kezdenek harczot, de segitséget semmiképen sem adhat. Ez üzenet, az első perczben majdnem kétségbeejtő, szinte kielégitőnek látszott azoknak kik saját erejükben és Apaffyban bíztak. Petróczy a gyülésből elment Apaffyhoz és az Isten szerelmére kérte, segitse hadjáratukat, s a bujdosók főbbjei: Petróczy, Szuhay, Szepessy, Kende, Keczer, Bocskay, Pika, a Tököly családnak hív embere, Telekivel versenyt stromolták a fejedelmet, ki azonban könnyes szemekkel megtagadta kérésüket, s nemet mondott akkor is, midőn csak helyet kértek szervezkedésre. A bujdosók azonban el voltak szánvaa harczra, és tüzelték őket Lónyai Annának és Bocskay neje Török Klárának gúnyos szavai: „hogy tudnak nemes, harczedzet férfiak inkább sanyarú számkivetésben nyomorogni, mint dicső halál- vagy győzelemért harczra szállani?“ A váradi basa megengedte, hogy a hódoltságokban katonát szedhetnek, és a török földön szabadon járhatnak. Teleki hadi szereket igért. Ugyancsak ő, s az ifjú Tököly Imre, a különben német párti Bánffy Dénes és mások pénzt adtak; jelesen Pap Dániel bujdosó, ezelőtt harminczados, és a szathmári jószágok igazgatója, 20,000 tallért, miért is társai neki Szathmárt mindenestől tulajdonúl igérték. A hadjárat augustus végére tüzetett ki. Wesselényi Pál és Forgács Miklós, Tordán kétszáz lovast gyüjtvén Aranyos-Medgyesre siettek, Szathmár felé tenni diversiót; a főtámadásnak azonban Debreczen felől kel-

lett történni, Petróczy István, Szepessy Pál, Szuhay Mátyás és Kende Gábor által*).

A bujdosók e legveszélyesebb pontra legbátrabb embereiket választák, s ezek között is mint hősök hőse, kivált Szuhay Mátyás. Ősrégi abaúji családnak ivadéka, immár túl volt élete delén. Korábban II. Rákóczi Györgynek szolgálatában állott, mint kállai várnagy, és Erdélyben Halmágyon birtokot szerzett; utóbb Abaújban táblabíróvá lett. 1662-ben megyéjét Pozsonyban az országgyülésen képviselte, és feje volt ama makacs protestáns ellenzéknek, mely az országgyülést, mert gravameneit mindenek előtt tárgyalni nem akarta, ott hagyá. A Wesselényi-féle összeesküvésben tevékeny részt vett: Zrínyinek a felvidéken úgy szólván jobb kezc volt, és Rákóczival, Szepessyvel Tokajt ostromolta. A büszke, kemény férfi, igazi typusa a „vastagnyakú kálvinistá"-nak; Lipótot „kegyetlen Nérónak," „hitszegő fejedelemnek," „faistent imádó embernek" tartotta, és szenvedélyesen gyülölte **).

Kölcsei Kende Gábor, régi családból való, de nem gazdag szathmári nemes ember, Tiszántúl nagy befolyással bírt. A Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvés korában Erdélyben járt követségben, részt vett 1670-ben mint egyik vezér a gombási ütközetben, melyben a felkelt szathmáriak egy csapat németet leaprítottak. Nyugodt, békés szellemü ember volt, de ha cselekedni kellett, merészen és gyorsan cselekedett***).

Leopoldnak fővezére a 13 vármegyében, felvidéki főkapitány Spankau Paris báró, Pernadicz és Altensattel ura, vezérőrnagy, volt. Nagy hírre kapott, mert 1670 ben Zrínyi Péter felkelését oly gyorsan elnyomta; különben azon tábornokok közé tartozott, kikre a föld népe zsarolásaik és kímletlenségük miatt leginkább panaszkodott. Figyelmét nem kerülték el a bujdosók

*) Bethlen i. h. II. 223 és kk. ll. Farkas Lukács, Józsa István vallomásai a kam. levélt. Józsa páter ekkor 28 éves volt, s a Taktaközben a bujdosók által elfogatott; később mint kuruc, majd labancz kapitány szerzett magának hirnevet.

**) V. ö. Józsa vallomását, i. h.

***) V. ö. Kende beszédét egy dalban „Tököly hadi tanácsa," melyet Thaly Kálmán volt szíves velem közleni, a mái említett gyüjteményéből.

mozgalmai. Ismerte némileg Apaffy mesterkedéseit, és még a mult évben oly kemény levelet írt a fejedelemnek, hogy az alig tudta magát elszánni feleletre (1671. dec. 17.). Midőn a kitörés jelenségei szaporodtak (1672. máj.), fenyegető proclamatiókkal akarta a vészt elfojtani, s e mellett (júniusban) magához Kassára hivatta a felső megyék alispánjait, tanácskozni velük a védelemről. A megyék 1000 lovast ajánlottak, és Zemplén még külön is biztosítá a császárt hűségéről; de Spankau nem bízott a magyarokban. Betiltá a sereggyüjtést, sőt a már zsoldban álló magyarokat, „a régi, tös-gyökeres, jeles vitézi próbákkal és ellenségeken vett győzelmeken elhíresült hazafiakat“ is jobbára elbocsátá (júl.), közöttök Szőcs János hadnagyot, ki gyermeksége óta a végekben forgott, már 1670-ben a bécsi kormány előtt gyanússá lett, de vitéz, harczedzett katona volt, bár nagy igazságtalanság nélkül zsiványnak is lehetett volna nevezni. Spankaunak biztos hirei voltak — többek közt Bánffy Dénes által — hogy a bujdosók augustus végén fognak kijőni; mindazonáltal a catastropha jóformán készületlenül találta *).

Az első csapást augustus második felében Ibrányi Ádám, híres törökverő, intézte, egy inkább rablócsőcselékből, mint harczosokból álló csapattal, melylyel a bujdosók unszolására Máramarosból Ugocsára, Nagy-Szőllősre tört. Nagy-Szőllősön a Perényi család 1668. visszatérvén a katholika hitre, saját udvarházában a minoritáknak kolostort alapított, hogy Ugocsa, Beregh, Máramaros és Szathmárban, hol katholikus plebánia nem volt, a falusi népnek az Isten igéjét katholikus módon hirdessék. Kettő közülök, Szegedi János áldozár, és Kende Ferencz frater, Ibrányi kezébe esett, ki a baráttemplomot más katholikus házakkal kirabolta, a két patert kiheréltette, és biztosságba, Erdélybe visszatért **); Spankaut e hírre határtalan düh futotta el-

*) Századok 1867. foly. 283 és kk. ll. A nyitrai káptalan által kivett vallomások nemz. múz. kéz. lat. fol. 2407; Szirmay, not. C. Zempl. I. 233 l.; Arpadia, i. h. 90 l.; Babocsay, 25 l.; Bethlen i. h. A szep. kam. jelentése 1672. aug. 23. kam. levélt. Szőcs János később Tökölynél, majd — mint Apor Péter írva hagyta — a császáriaknál, végre vénségében II. Rákóczi Ferencznél harczolt, mint ezredes.

**) Ibrányi és Kende Ferencz nevét Kende Ádám tartá fenn vallomásában, a kam. levélt. V. ö. Katona. XXXIV. 25 l.

Azonnal összeszedett 800 német és 300 magyar lovast, és Tiszántúlra sietett Debreczen ellen, hogy boszút álljon a bujdosók e menhelyén: de már akkor a bujdosók magok léptek fel támadólag. Előcsapatjukat Kende Gábor vezette, ki aug. utolsó napjaiban jött ki Erdélyből, a „nagyhajú" Zákány Istvánnal, Balkó Pál és Dajka Istvánnal, Rákóczi Ferencz volt hadnagyával, pénzzel és 60 lovassal. Debreczenben Szőcs János csatlakozott hozzá, több elbocsátott magyar katonával, s midőn Sebesnél, Debreczen és Szoláth közt, mustrát tartott csapatján, már 300 embere volt, kikkel tovább ment a hajdúvárosok felé. Szepessy és Szuhay — Petróczy Erdélyben betegen maradt — nyomban utána jöttek Farkas Fábiánnal, ki mint Wesselényi nádornak régi hű embere, sokat és ügyesen járt követségeken, harczokon, és később a németek részéről az „ördögütő" nevet érdemelte ki, mert a mit a törökön tanúlt, azt rajtuk, mint valamely ördög tudta elverni; Debreczenben egy kissé megállapodtak, és bevárták Huszajn aga, hires török spahiát Nagy-Váradról, ki 100 emberrel, lovas és gyaloggal, nagy ígéretek folytán, néhány napra segítségükre jött*). A hír, hogy a török is a bujdosókkal tart, nagy benyomást tett a hajdúkra, kik mint protestánsok, úgyis már unták a német kormány által nyakukra tolt katholikus kapitányokat, és már régen izgattattak, most főképen Takaró István által. Dajka Istvánnak felszóllítása: „csatlakozzanak," általános viszhangra talált. Némelyekre szép szó, másokra fenyegetés hatott, és az egész hajdúság fegyvert ragadva, Kende seregéhez szegődött. September 1-jén hajdúk és bujdosók, Kende, Szuhay, Szepessy Kálló alatt állottak. A mezőváros harmadnapra meghódolt, a lakosok a bujdosókhoz pártoltak, a várat azonban, bár Kállai Nagy András és Fekete János városi jegyző, nagy buzgalommal szorgalmazták a megadást, a csekély német őrség megtartá. A bujdosóknak sem idejük sem ágyújok nem volt az ostromra. Tovább mentek, Huszajnt, kinek ideje lejárt, hazabocsátván **).

Minderről Spankau már túl a Tiszán értesült; kevés hadával azonban nem mervén megütközni, visszament, és „nagy

*) Józsa 100-at mond, Bethlen i. h. 500 törököt említ.

**) Babocsay i. h. Józsa, Barakonyi vall. a kam. levélt.

vigyázással szorgalmaskodék," hogy a felkelőket a Tiszán való átjövetelben akadályozza. De a magyarok több ponton — Lúcznál és másutt — gyorsan átkelvén, Spankau a forrongó népség közt Kassára hátrált, nehogy e főhely, távollétében, ellenséges kézre kerüljön; kiadván egy úttal szerteszét tanyázó csapatainak a rendeletet, hogy mind Kassára siessenek. Nyomában mindenütt felkelt a nép. Göncz-Ruszkáról alig ment el egy negyedórája, midőn már Apáczay Tamás a faluba nyargalt, s a lakosokat fegyverre szólítá *).

Szuhay, Szepessy, Kende — belefoglalván Petróczy nevét — útjokban mindenfelé kiáltványokat bocsátának, „mint az elöljáró magyar tábornak deputatus gondviselői" **). Fegyverre hívtak minden férfit, ki már 12 évét meghaladta. Inték a nemeseket, „ne legyenek utolsók a nemzet szabadításában, ha Isten dicsőségének, saját szabadságuknak, megmaradásuknak örülnek, édes hazájukat szívből szeretik, és sok keserves nyomorúságból szabadúlást kivánnak." Igértek zsoldot, vagy jószágokat; a parasztoknak pedig, kik a testi lelki szabadságért fegyvert fognak, országos nemességet ***). Tele voltak biztatással, hogy az erdélyi fejedelem, a moldvai és havasalföldi vajdák, s a török szultán segítik a mozgalmat; ellenben tűzzel vassal fenyegettek mindenkit, ha hozzájuk, s a „vármegyék uniójához" nem csatlakozik.

E kiáltványok Abaújban, Zemplénben akadálytalanúl terjedvén, megtették hatásukat. Nemesek, parasztok, protestánsok sőt katholikusok is, mindenfelől csődültek a zászlók alá, melyeken „Pro Deo et libertate" volt olvasható. Úton útfélen fegyveres csapatok képződtek; legbuzgóbbak azonban a praedicatorok voltak, kik megérkezettnek látták a szabadúlás és boszúnak óráját. Törökös turbánokban, fegyverrel kezükben jártak a tá-

*) Babocsay i. h. Nagy Katalin a kam. levélt. Histoire des troubles de Hongrie I. 231 l.

**) Lásd e czímet több levelükben, melyeket Thaly Kálmán barátom Nagy István hétszemélynök úr gyűjteményéből lemásolt és velem közleni szíves volt.

***) Lásd erre nézve egy 1673. kiáltványt a kam. lev., melyben ez, mint már a mult évben kihirdetett elv, említtetik.

borban, és fanatizálták a népet a „hitszegő császár“ és bálványimádó katholikusok ellen. Azon csapattal, mely Szerencs és Ónod körül jött át a Tiszán, Somogyi István szerencsi, Miskolczy István bodrogh-keresztúri, Szántay Mihály monoki, Gyöngyösy András és Tasnády István tarczali és Buday István tályai praedicatorok tértek vissza, kik mind alig egy éve üzettek ki községeikből, és a számkivetésben — mint az árvaságra jutott József — „házukat, s a farkasok között maradt szegény atyjafiaikat féltették“ *)! A keserű bosszúvágy áldozatokat keresett, és talált. Liszkán Dayka István a katholikus káplánt, miután kényszerítésére a templom szent képeit maga megégette, megölette **). Ujhelyen a pálos conventet kirabolták; Farnosnál Csepellényi György atyát meggyilkolták; Héczén, Abaújban, Balogh Bálint plébánost elfogták, hívei közül hetet megöltek. Medgyaszón egy Szíjgyártó Bálint nevü katholikus esett áldozatúl; ugyanott egy másik katholikust megkínoztak, és Sujtán Telkibányán hasonló dolog történt. A vallásos vakdüh kihágásait, a mozgalmakkor mindig felmerülő csőcselék rablással, fosztogatással tetézte. Fegyveresek széledtek szét az országban, és minden ökröt, borjút, tehenet, kecskét, juhot, sertést, azon ürügy alatt, hogy pápista tulajdon, szabad zsákmánykép magukkal vittek. És míg némelyek a templomokat pusztíták, mások — és sokszor ugyanazok — a sírokat törték fel, s a talált ékszereket, drágaságokat zsebre rakták. E zsiványságokban a rendes vezérek nem voltak részesek. Azon néhány katholikus pap, kik az ő kezükbe estek, mint Józsa István páter, bántatlanúl maradtak, és csak reversalisokat vagy hitet kívántak a kétesebb egyénektől, hogy az országnak hívei lesznek, és a mi tudtukkal kárára készül, feljelentik ***).

---

*) V. ö. Arpadia i. h. 112 l. A bujdosó praedicatorok levelét Apaffyhoz, melyet Buday, Némethy Gergely, Miskolczy Gáspár és Szánthay Mátyás írtak alá többek nevében; úgy hiszem, hogy a keresztnevekben való eltérés Kovácsóczynál toll vagy nyomtatási hiba, a mi nála gyakran előfordúl.

**) Józsa és többek vall. a kam. levélt.

***) Szirmay i. h. II. 256 l.; Babocsay, Bethlen i. h. Vallomások a kam. levélt.

A magyar sereg két főcsapatból állott. Kende Gábor inkább északra, Regéczuek vette útját, hová Rákóczi Ferencz, még két év előtt a felkelés feje, most mint Leopold híve, ellenség, sok katholikussal menekült, s itt érte őt utól Petróczy, ki alig fellábadva, már a táborba sietett. Szepessy és Szuhay Szerencs körül szerveződtek, és sept. 7-én két zászlóval Ónod alá nyargalván, másnap (sept. 8.) a várat felkérték, de sikertelenül. Az ostrom végett Lóczy János, Hörcsök Mátyás, Jaksó Dénes, Mosik János, Affra Péter kapitányok és hadnagyok maradtak hátra a környékből összegyült mintegy 4000 fegyveressel, Zákány István vezérlete alatt, s a városban állni szokott, most kezükbe esett kis ágyúkkal próbálták a falakat törni, azonban sikertelenül *). Egy másik csapat Tokajt táborlotta körül.

A bujdosók nem igen boldogúltak várak ellen. Látták ezt Kende és Petróczy István, és felhagyván regéczi tervükkel Gönczön, Ruszkán át a kassai útra tértek. Szuhay és Szepessy követték e mozdúlatot, és a két sereg sept. 13-án Szinánál egyesülvén, Enyiczkétől délre, mintegy egy mértföldnyire tábort ütött. Az összes felkelő hadból, mely már 15,000-re rúgott, itt körülbelől 8000 ember volt együtt, a sereg java, de hadikészület és ágyúk nélkül **). A hírre, hogy Enyiczkén német portyázók mutatkoztak, Petróczy István és Szuhay Mátyás sept. 14-én 1200 lovassal kinyargaltak őket felverni. A németek—a Jaques dragonyos ezred egy része, Soyer alezredes vezérlete alatt — csak 300-an voltak : de mögöttük félmértföldnyire, Bárczán, Spankau maga állott 2000 emberrel. A német tábornok nem tudta, hogy a magyar sereg oly közel van, valamint Petróczyék sem gyaníták, hogy Spankauval lesz dolguk. Midőn erről Enyiczkénél értesültek, rögtön segélyért küldtek a derék hadhoz; addig pedig a 300 németre ütöttek, szétverték, s rész-

*) Tölgyeky András, a kam. lev.

) Barakonyi sept. 17-én a nagy-idai táborban 8000 jó katonát látott, három nappal előbb tehát nem lehetett sokkal kevesebb. Az enyiczkei csata nem sept. 12-én történt, mint Szalay — talán tollhibából — írja, mert akkor Szuhay és Szepessy, mint egy levelükből kitetszik, még Szerencsen voltak ; nem is 13-án, mint Bethlen írja, mert maga mondja más helytt, hogy a vasvári csata sept. 20-án, **hat napp al történt később az enyiczkei csatánál.

ben az enyiczkei kastélyba szorították. A csatazajra megjelent Spankau és az ostromlókat megtámadta. A harcz hevében megbomlott magyarság elkeseredetten küzdött Spankau tömör soraival. Három óráig tartá a csatatért, de végre hátrálni kényszerült. Szuhay, Petróczy, hadnagyaikkal mindent elkövettek, hogy embereiket visszafordítsák. „Mindjárt itt lesz a segély! oly sokáig verekedtek már, ne hagyják tehát a segélyhadnak a győzelem dicsőségét!" kiáltozák, és felbuzdúlt lovasaikkal még egy merész támadást intéztek az előrenyomúló németekre, és visszavetették őket a tartalék-seregre, de már e pihent haddal nem birtak. Ujra hátráltak, futottak: midőn Szőcs János a táborból küldött 2000 emberrel megjelent, az üldözőkre tört, s az elfáradt németeket, kik a megeredt esőben elázott puskakanóczaikkal lőni sem birtak, könnyü szerrel megbontá, elgázolta. A csatából mészárlás lett. Sokan a császáriak közül fogságba estek. Spankau lóra kapva, seregének romjaival alig tudott a beálló éjnek és szakadó esőnek oltalma alatt Kassára menekülni *). Abaúj, Torna, Gömör, Sáros megnyiltak a magyaroknak.

PAULER GYULA.

---

*) Bethlen i. h. Histoire des Troubles i. h., hol a Soyer név valószinűleg a Sauernek elferdítése. A német kútfők vagy elhallgatják, vagy kisebbítik e győzedelmet, melynek fontosságát azonban leginkább az bizonyítja, hogy Spankau Kassába volt kénytelen bezárkózni.